

КАРТА БОСНЕ ЂАКОМА КАНТЕЛИЈА ИЗ 1689. ГОДИНЕ

Др Гордана Томовић
Историчар

Апстракт: *Il Regno della Bossina* Ђакома Кантелија од Вињоле из 1689. године је прва регионална карта Босне која садржи велики број топонима. Овом приликом обрађени су они које је аутор нарочито истакао. То су били стратешки важни подаци – турска војна и управна седишта, затим речна мрежа и мостови преко река. Различитим ведулама Кантели је настојао да прикаже снагу фортификација и величину утврђених места. У посвети карте, Кантели помиње војног инжењера Клаудија Когоранија и подсећа на претка свог патрона који је ратовао против Турака у Босни. Тај податак, до сада незапажен и непознат из других извора, може се односити на Ђанфранческа Алдобрандинија и град Кључ на Сани, који Кантели приказује уз границу, насупрот Јајцу и изван Босне.

Кључне речи: Босна, карте, Ђакомо Кантели, Клаудио Когорани, Ђанфранческо Алдобрандини, босански утврђени градови.

Ђакомо Кантели да Вињола (Giacomo Cantelli da Vignola), прослављени италијански географ и картограф XVII века, рођен је 1643. у Монторселу (Montorsello) код Вињоле (крштен 22. фебруара), а умро је 30. новембра 1695. у Модени. После студија хуманистичких наука у Болоњи 1663–1669, постаје секретар маркиза Обици из Фераре; потом прелази у Венецију и почиње да се интересује за картографију. У пратњи француског амбасадора борави у Паризу где је могао да упозна познате француске картографе: Сансона (Guillaume Sanson), Дивала (Jacques-Andre Du Val) и Бодранда (Michel-Antoin Baudrand), са којим је касније одржавао преписку. Напредне идеје и метод рада француских картографа, утицали су на Кантелија да развије свој особен брижљив начин израде карата. По повратку у Болоњу, постао је секретар грофа Ринијерија Марескотија, са којим је често путовао по Италији. Око 1675. започиње Кантелијева дугогодишња и плодна сарадња са италијанским издавачем из Рима, Ђованијем Ђакомом де Росијем (Giovanni Giacomo de Rossi). Ова издавачка кућа објавила је прву Кантелијеву карту 1672. године (Света земља, Персија и Отоманско царство). Од 1680. током следећих година, Кантели и радионица Де Роси припремали су обја-

вљивање великог атласа *Mercurio Geografico*, са картама које су приказивале све познате делове света. Биле су израђене на папиру високог квалитета, са изванредним барокним детаљима и гравирама у картуши. Атлас је објављен у Риму у издавачкој кући браће Де Роси 1692. године.

По препознатљивом картографском изразу, брижљиво израђеним словима и детаљима, Кантели се с правом сматра творцем посебног италијанског стила у изради бакрорезних карата. Убрзо је стекао велику славу, те су му и папа Иноћентије XI и Франческо II д'Есте, војвода од Модене, понудили место дворског картографа. Определио се за војводу од Модене и новембра 1685. године постао је званични географ и дворски библиотекар Франческа II. У служби војводе од Модене израдио је многобројне карте и два велика глобуса. Умро је у Модени 1695. године.¹ Објавио је скоро стотину карата од којих су поједине посебно вредне, а међу такве се убрајају карта Србије и карта Босне. Највећи део Кантелијевих карата налази се у великом атласу *Mercurio Geografico* (Рим, 1692). Општина Вињола поседује посебну збирку Кантелијевих карата која броји 93 (*Fondo cartografico Giacomo Cantelli*).²

Као доступно, прегледно и лако разумљиво средство преношења информација, Кантелијеве карте утирале су пут новим сазнањима. Заснивале су се на тачнијим мерењима италијанских астронома и математичара, која су потом била допуњена или исправљена подацима са терена и, најзад, брижљиво уобличена у радионици географа и картографа. Поред тога, значај Кантелијевих карата треба посматрати и одмерити у светлости политичких догађаја онога доба. Велика турска офанзива против централне Европе, која је довела 1683. године до опсаде Беча, захтевала је да се пажња картографа усмери ка Дунаву и подунавским земљама. Кантели исте године (1683) објављује карту Западне Угарске, а 1684. године, када су удружене снаге Аустрије, Пољске и Млетачке републике (Света лига) на више бојишта нападале Турке, објављене су три значајне карте: надвојводства Аустрије, тока Дунава од Београда до Црног мора и карта Далмације, Истре, Босне, Србије, Хрватске са делом Славоније. Карта Далмације обухватала је и територију целе Босне. Све до 1690. године Кантели је израђивао и објављивао

¹Roberto Almagià, *Cantelli, Giacomo, Enciclopedia Italiana*, 1930, http://www.treccani.it/enciclopedia/giacomo-cantelli_%28Enciclopedia-Italiana%29/

²*Giacomo Cantelli Geografo del Serenissimo, Catalogo Mostra Vignola 1995–1996*, a cura di Bonazzi Alessandra, Bologna 1995 (каталог изложбе новембар 1995/ јануар 1996, поводом 300 година од смрти географа Ђакома Кантелија). http://www.auris.it/archivio-storico-comunale/sbi/fondi/cantelli_cb.htm.

вао карте балканског подручја, које је, по његовим речима, заснивао „на најновијим извештајима и по узору на најбоље карте”. На картама балканских земаља наглашена је важност речних токова, подесних за војне операције, па се на први поглед запажају увећани токови главних река и њихових притока, брижљиво израђена речна мрежа, градови и утврђена места смештени на рекама и језерима.³

ОПИС КАРТЕ

Краљевство Босне Ђакома Кантелија, прва регионална карта Босне, бакрорез је, димензија са рубом 486x615 mm, док сама карта запрема 405x534 mm. Цртеж карте аутора урезао је на бакарну плочу гравер Кл. Ботзот, а објављена је у познатој штампарији Ђованија Ђакома де Росија у Риму 1689. године.⁴ Наслов карте је у доњем десном углу, посвета на средини горе, а обе декоративне картуше су у оквиру саме карте. По обиму карте у двоструком линијском оквиру означене су стране света: север (Settentrione), југ (Mezzogiorno), исток (Leuante) и запад (Ponente), и степени источне географске дужине: 41°–43°, и северне географске ширине: 44°–45°. Смештај територије Босне између 42° и 44° степена географске дужине и 44° и 46° степена географске ширине среће се већ на карти Немачке (Средње Европе), коју је израдио Никола Кузанус 1439. године, а објављена је 1491. године.⁵ Док степени географске ширине приближно одговарају положају Босне, географска дужина далеко одструга, јер је зависила од различитог одређивања првог меридијана. Од 1634. године, према одлуци француског краља Луја XIII, почетни меридијан устаљује се на острву Феро (Фегго, данас шпанско острво El Hierro, 16° 30' западно од Гринича), како је петнаест векова раније применио и Птоlemeј у својој *Географији*.⁶

Опширан наслов карте у 8 редова налази се у картуши коју чини декоративна таласаста трака украшена храстовим лишћем:

³ О Кантелију, са детаљном обрадом карте Србије, Милица Николић, *Карта Србије Ђакома Кантелија да Вињоле из 1689 године*, Историјски часопис XIX (Београд, 1972), 101–33; Achille Lodovisi, *L'Officina: ma chi di gratia è buono e bastante a questo?* Giacomo Cantelli geografo del Serenissimo, Bologna 1995 (каталог изложбе), 37–44.

⁴ У овом раду коришћен је примерак карте Босне Ђакома Кантелија из Националне библиотеке у Паризу, доступан у електронском облику: Bibliothèque nationale de France, Département Cartes et plans, CPL GE DD–2987 (5854) <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53011672x/f1.zoom>.

⁵ Милица Николић, *Ренесанса Птоlemeјеве Географије, Monumenta cartographica Jugoslaviae II*, Београд 1979, 65–90, стр. 72–75 (о карти Николе Кузануса).

⁶ Mirela Slukan Altić, *Povijesna kartografija*, Samobor, 2003, 57–60.

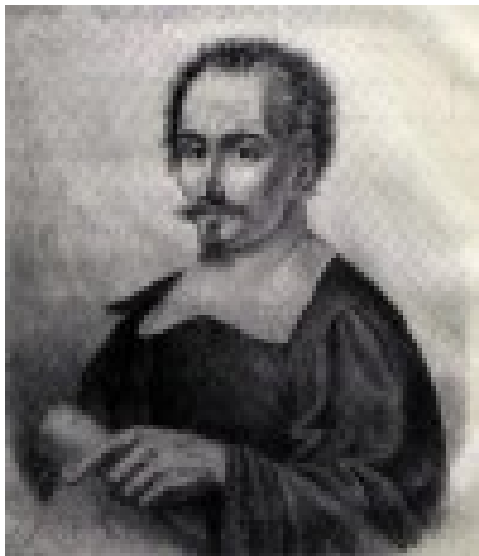
Il Regno della Bossina
diuiso nelle sue Provincie principali
da Giacomo Cantelli da Vignola
suddito, e Geografo del' Sereniss(immo) Sig(nore) Duca di Modena et c(etera)
Su l' esemplare delle Carte Migliori, e com la direzione delle
Memorie de piu accreditati Autori.
E dato in luce da Gio(uanni) Giacomo Rossi dalle Sue Stampe in Roma all'
Insegna di Parigi alla Pace con Priui(egio) del S(ummo) P(ontifico) l' Anno 1689.

У преводу:

Краљевство Босне
подељено на своје главне покрајине
од Ђакома Кантелија, названог од Вињоле
и географа Пресветлог господина војводе од Модене и осталог,
на основу најбољих карата и према навођењу успомена поузданијих аутора.
Донео на светлост дана Ђовани Ђакомо Роси у својој штампарији у Риму у
знаку Париза на Тргу мира, са дозволом Врховног Првосвештеника (папе)
године 1689.

Испод наслова у доњем левом углу карте је наведен размер (Scala), изражен на четири начина са графичким поређењем. Приказане су упоредне вредности италијанске миље (Miglia italiana), угарске леге (Leghe d'Vngheria), немачке леге (Leghe d'Alemagna) и одмерен један и по дан хода (Vn giorno e mezzo di camino). Потреба да се на овај начин изразе примењене размере на карти и одмерена растојања између појединих приказаних места и објеката, показује да су извори на основу којих је Кантели израдио карту Босне били различитог порекла и врсте: италијански, угарски, немачки и већим делом путописачки, где су се растојања мерила даном хода. Тако сазнајемо да је у време када је Кантели радио карту Босне, 1689. године, вредност дужине једног и по дана хода била изједначена са дужином од 30 италијанских миља, пет угарских и шест немачких лега. Према приближном прорачуну наведених мерних јединица, једна италијанска миља износила је 1.856 м, угарска лега 8.253,6 м и немачка лега 7.420 м, што би значило да је један дан хода износио од 28 до 30 км. Кантелијева карта Босне у целини је нагнута око 10 степени у правцу североистока и израђена је приближно у размери 1: 465.000.⁷ Слика 1. Ђакомо Кантели да Вињола.

⁷ Жељко Шкаламера, *Картографија Србије и југословенских земаља од XVII до XIX века, Србија и суседне земље на старим географским картама*, Београд 1991, 55–170, стр. 66–69 о Кантелију; 67 прорачун размере за 13 Кантелијевих карата (јужнословенске земље); 70 (прегледни лист за карте јужнословенских земаља).

Слика 1. Вакомо Кантели да Вињола
(непознати аутор, око 1680)

ПОСВЕТА КАРТЕ И КЛАУДИО КОГОРАНИ

На средини горњег руба карте *Краљевство Босне* у барокној картуши оивиченој венцем од хрastoвог лишћа, Кантели је унео следећу посвету:

All Ill(ustrissi)mo Sig(nore): P(at)ron(e) Col(endissi)mo Il Sig(no)r Conte Claudio Cogorani il famoso Claudio Cogorani che per le sue nobili, e militari prerogative fu' inalsato da Ridolfo Secondo al grado cospicuo d' Ingegniere maggiore de Suoi Eserciti in Vngheria ha' suegliato in me la memoria delle mie antiche obligaz(io)ni verso V(ostra) S(erenita) Ill(ustrissi)ma in segno della quale mi fo'lecito di dedicarle la p(re)se)nte descrizione della Bossina, nella quale osservando ella forse alcuno di quei Siti oue il d(omin)o Suo Antenato fece risplendere il suo valore, e la sua fede, le souuenga ancora che e ' Di V(ostra) S(erenita) Ill(ustrissi)ma Deu(otissi)mo et oblig(atissi)mo Seru(ito)re Giac(om)o Cantelli

Наведени текст у преводу гласи:

Многопоштованом господину: заштитнику преузвишеном, господин гроф Клаудио Когорани славни Клаудио Когорани, кога је због његових племенитих и војних вештина уздигао Рудолф Други до угледног степена Великог инжењера његових војних трупа у Угарској, пробудио је у мени сећање на моје старе обавезе према Вашој пресветлој многопоштованости. У знак тога одлучио сам да вам посветим овај приказ Босне, на којем ће вас можда, док га посматрате, неко од оних места,

где је ваш предак заблистао у својој храбрости и у својој вери, подсетити да је и Ваше пресветле многопоштованости најоданији и најзахвалнији слуга Ђакомо Кантели. Слика 2.

Слика 2. Посвета Ђакома Кантелија на карти Краљевство Босне

Китњаста посвета открива занимљиве историјске појединости које нису запажене у досадашњим истраживањима ове карте. Кантели се у својој посвети у ствари обраћа свом патрону Франческу II д'Есте, војводи Модене и Ређа. На обавезу да изради карту Босне, раније дату војводи, подсетили су га личност и дело прослављеног војног инжењера Клаудија Когоранија. Кантели још додаје, да се на карти Босне налазе места где се сјајно истакао војводин предак као борац за веру, значи против неверника, Турака. Предак војводе Модене и Ређа није именован, но Кантели у посвети истиче заслуге војног инжењера Клаудија Когоранија у војним дејствима у Угарској у време цара Рудолфа II Хабзбуршког (1576–1612), чиме пружа и временски оквир. Зато је, на првом месту, потребно истражити живот и дело Клаудија Когоранија, затим међу прецима Франческа II открити везу с Когоранијем и угарским ратовањем против Турака и, најзад, открити оно место на Кантелијевој карти Босне где се у борби против Османлија истакао један италијански племић.

Клаудио Когорани из Парме (12. јун 1554. – 19. јун 1618), био је капетан и војни инжењер, пројектант и архитекта који је градио одбрамбене бедеме, тврђаве и неке цивилне објекте (Ливорно, Ређо), а активно је учествовао и у разним војним операцијама. Когорани је дванаест година био у служби Александра Фарнезе, војводе Парме и Пјаченце (1545–1592), највећег ратника друге половине XVI века. Александар Фарнезе, велики војни стратег и дипломата, прославио се у Фландрији као губернатор у име Филипа II Хабзбуршког, успешним деловањем и у војним, и у мировним операцијама. Опседао је и освајао побуњене фландријске градове и изградио чврсту линију одбране.⁸ У Фландрији је Когорани могао добро да упозна и проучи напредну ратну технологију и савремену одбрамбену војну архитектуру. После смрти војводе Александра Фарнезе 1592, Когорани прелази у службу Рудолфа II Хабзбуршког, цара Светог римског царства и краља Угарске и Чешке (1552–1612). У царским трупама у Угарској, Когорани је учествовао у борбама против Турака и са успехом радио на утврђивању градова Острогона, Алтембурга и Ваца, због чега је стекао звање главног војног инжењера на двору Рудолфа II.⁹ Активно је учествовао у одбрани Јегра у северној Угарској, који су Турци опсели под заповедништвом самог султана Мехмеда III. Опсада је трајала од 5. до 13. октобра 1596. године, а о том догађају капетан Клаудио Когорани поднео је детаљан и опширан извештај у писму упућеном цару Рудолфу II. Опсада и пад Јегра показали су и снагу, и слабости међународне хришћанске војне коалиције против Турака током такозваног Другог рата (1591–1606). Иако је хришћанска војска примењивала нову ратну технику, имала савремена борбена средства и технички била боље опремљена од турске војске, на страни Турака били су бројнија војна сила и боље снабдевање.¹⁰ На тргу у опседнутом граду под заповедништвом пуковника Тирша, Чеха, било је око 3.500 војника (Мађара, Немаца и Француза). Међу њима је било око 400 Немаца наоружаних мускетама, 100 француских пешака и 60 са аркебузама, уз 29 топовских кола. Заповедник тврђаве био је Паоло Ниарес. Мађари су први попустили и деветог октобра иступили су сви заједно пред заповедника тврђаве

⁸ Jean-Léon Charles, *Alessandro Farnese, duca di Parma e Piacenza*, Encyclopaedia Britannica on line.

⁹ *Dizionario biografico*, s. v. Cogorani, Claudio (on-line); *Memorie degli scrittori e litterati Parmisani*, raccolte dal padre Ireneo Affò e continuate da Angelo Pezzana, VII, Parma 1833, 588, nap. 1 (о Когоранију).

¹⁰ Петар Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002, 234–239.

жалећи се да их је много страдало и да су исцрпљени непрекидним стражарењем. Како су и турски редови имали велике губитке, убрзо су уговорени услови предаје града. Било је договорено да војници с оружјем, коњима и пратњом изађу из града, али, када су 13. октобра Турци ушли у Јегар, настао је страшан покољ, опустошена је тврђава, опљачкани су сви војници, побијени су или заробљени.¹¹ За турску војску било је веома важно да се заплени савременије наоружање, нарочито краће и лакше пушке. Турци су Јегар држали све до 1687. године.

После пада Јегра 1596, Когорани је и следеће, 1597. године, борао у Угарској. Радио је на утврђивању града Ваца на горњем Дунаву. По повратку у Италију, утврђивао је бург Сан Донино у Парми. У трупама Иполита Бентивоља 1603. године учествовао је у експедицији у Гарфањани. Током 1611. радио је на утврђењима Ливорна, а 1614. био је у служби губернатора Милана. Умро је у Парми 1618. године.

Према родословном стаблу Франческа II д'Есте, један од његових даљих предака (чукундеда – *trisonno paterno*) Александар Фарнезе, војвода од Парме и Пјаченце, имао је веома успешну војну каријеру.¹² Повезаност Когоранија са Александром Фарнезе пада у период од 1580, када Когорани ступа у службу пармског војводе, до краја 1592. године, када је Александар Фарнезе умро, али је њихово заједничко деловање ограничено само на Фландрију. Још један славни предак Франческа II могао је да сарађује с Когоранијем и да има истакнуту улогу у италијанским савезничким трупама током угарско-турских ратних сукоба. Алфонсо II д'Есте, војвода од Фераре, Модене и Ређа (1533–1597), борио се против Турака у Угарској уз цара Фердинанда I Хабзбуршког 1566, али као савезник цара Рудолфа II 1583. године, и уместо личног учешћа, само је био вољан да пошаље своје војнике и новчану помоћ.¹³ Као главни војни инжењер цара Рудолфа II, Когорани је могао да учествује у утврђивању и одбрани угарских градова са трупама војводе Алфонса II у периоду од 1592. до 1594, када је војвода, будући без наследника, за велику суму од 400.000 шкуда добио дозволу од цара Рудолфа II да своје војводство пренесе нећаку Чезару д'Есте, далеком претку Франческа II д'Есте (чукундеда – *trisonno paterno*). Међутим, у

¹¹ *Atti e memorie della Regie Deputazioni di storia patria per le provincie dell'Emilia IV-1*, G. T. Vincenzi e nipoti, 1879, 194–220.

¹² Marina Romanello, *Francesco II d'Este, duca di Modena e Reggio*, *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 49 (1997); it.wikipedia.org/wiki/Francesco_II_d'Este.

¹³ Romolo Quazza, *Alfonso II d'Este, duca di Ferrara*, *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 2 (1960), [www.treccani.it/enciclopedia/alfonso-ii-d-este-duca-di-ferrara_\(Dizionario_Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/alfonso-ii-d-este-duca-di-ferrara_(Dizionario_Biografico)).

том периоду нису познате никакве војне акције војводе Алфонса II д'Естеа, те стога он не би могао бити онај „antenato” (предак) на којег помишља Кантели.

Личност коју крију брижљиво биране речи Ђакома Кантелија у посвети на карти Босне, најпре би могао бити Ђовани Франческо Алдобрандини (1545–1601), такође далеки предак Франческа II д'Естеа (чукундеда – *trisonno paterno*). Папа Климент VIII (1592–1605), из исте породице Алдобрандини, уздигао га је до високих положаја гувернера Анконе, црквеног генерала, кастелана кастела Сан Анђело, команданта папске гарде.¹⁴ Трипут је био командант папских трупа у Угарској: 1595, 1597. и 1601. године. После турског освајања добро утврђеног града Ђура (Raab, Győr) у северној Угарској, на ушћу реке Рабе у Дунав, 2. октобра 1594. године, папа Климент VIII одлучио је да пошаље у помоћ своје трупе под командом Франческа Алдобрандинија. Шаролика војска, где је било и помилованих одметника од закона, али и ветерана из Фландрије (Паоло Сфорца), кренула је из Рима 16. јуна 1595. године и 4. јула стигла под Беч, где се окупило 11.800 пешака и 650 коњаника.¹⁵ Алдобрандини се придружио војсци у августу и повео је на добро утврђени град Острогон (Gran, Estergom), који су већ од 1. јула држале под опсадом царске трупе Рудолфа II. Освајање Острогона (2. септембра), града који су бранили и природни положај и фортификације, било је важна и неочекивана победа. Одмах је поново освећена катедрала и у њој одржана свечана миса. Тим поводом папа је изјавио да за последњих 50 година није било освојено ниједно место тако важно за хришћанство као Острогон. Царске трупе под надвојводом Фердинандом заузеле су и Петрињу (14. октобра 1595) и још нека места у Хрватској, чиме је кампања 1594–1595. године била завршена. После успешног почетка, папске војнике су убрзо задесиле различите невоље: период киша, сукоб између царских и папских трупа око смештаја и снабдевања, и још већи сукоб између католика и протестаната. Појавиле су се и заразне болести, тако да је до 5. октобра било 2.500 болесних војника, а оболели су и команданти Марио Фарнезе, Франческо дел Монте и сам Алдобрандини. Док је Алдобрандини отишао у Пресбург, главнина његове војске логоровала је на дунавским острвима. Због лоших услова, почетком децембра војска је враћена у Италију. Ова

¹⁴ Georg L. Williams, *Papal Genealogy: The Families and Descendants of the Popes*, Jefferson 2004, 95 (Gian Francesco Aldobrandini).

¹⁵ Gregory Hanlon, *The twilight of a military tradition: Italian aristocrats and European conflicts 1560–1800*, (ed. Routledge), New York 2014 (друго издање), 84–85 (Франческо Алдобрандини).

кампања током 1594/1595. године папу Климента VIII коштала је 600.274 шкуда.¹⁶

Други пут папа је послао свог рођака Франческа Алдобрандинија на угарско ратиште 1597. године. Због претходног лошег искуства са смештајем и снабдевањем папске војске, Алдобрандини је почетком фебруара стигао на царски двор да би се решила спорна питања, нарочито око снабдевања муницијом. Савезници су се скупили у јулу у Алтенбургу (Mosonmagyaróvár), у северозападној Угарској. Алдобрандини је предлагао да се одмах нападне Буда, али су царски команданти сматрали да треба прво заузети Папу и Ђур. Папа је убрзо пала (22. августа), док је опсада Ђура била дуга и безуспешна. Папске трупе су се храбро држале, али када су почеле јесење кише, велики број војника се разболео, многи су дезертирели, тако да је од 7.000 остало само 2.000 оних који су се вратили у Италију.¹⁷ Трећи пут је папа послао Франческа Алдобрандинија у Угарску са војском од 9.000 војника која је 1. јуна 1601. године пошла из Рима; затим је пребродила пут преко мора од Анконе до Ријеке, а одатле марширала преко Загреба ка Вараждину. Кад су стигли у Вараждин, Алдобрандини је предложио да се крене на мањи град Кањижу, док су команданти царских трупа сматрали да треба ослободити Буду. Но, Алдобрандинију није било суђено да доживи злохуди исход свог плана и страшан пораз савезника код Кањиже. Разболео се од грознице и 17. септембра 1601. изненада умро у Вараждину. Његова војска наставила је ка Кањижи, током опсаде тешко је страдала и број војника је преполовљен, тако да их је остало само 3.500. Уз све ратне губитке у новцу и људству, Алдобрандини је био високо цењен – током последње кампање сваког месеца примао је уговорену суму од 3.000 шкуда („scudi tre mila d'oro”). Сахрањен је с дужним почастима 5. јануара 1602. и том приликом истакнуте су његове врлине и слава као освајача Острогона („Strigonii expugnator”).¹⁸

Током све три кампање на угарско–турском ратишту (1595, 1597. и 1601. године) Франческо Алдобрандини је могао да сарађује с Когоранијем у различитим центрима војних операција (Острогон, Алтембург, Вараждин), на првом месту у Острогону 1595, чије је освајање п-

¹⁶ О учешћу папе Климента VIII и Ђан Франческа Алдобрандинија у савезничком Дугом рату против Турака, Ludwig Freiherr von Pastor, *The history of the popes*, (edited by Ralph Francis Kerr), Vol. XXIII, London 1933, 265–302; *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 2 (1960), s. v. Aldobrandini, Gian Francesco.

¹⁷ Kenneth Meyer Setton, *Venice, Austria and the Turks in the seventeenth Century*, (ed. American Philosophical Society), Volume 192, 1991, 10, 14–16 (ратовање Франческа Алдобрандинија у Угарској).

¹⁸ L. von Pastor, *The history of the popes*, R. F. Kerr XXIII, 301, нап. 3.

рославило Алдобрандинија, а где је Когорани утврђивао градске бедеме. На територији Босне, коју приказује Кантели, њихова могућа сарадња у ратним дејствима може се претпоставити у поречју Сане и Санице, при доласку одморних папских трупа 1601. године, јер су тада од Ријеке војници пешице наставили до Загреба и Вараждина, логорујући у постајама и утврђењима угарске одбрамбене војне линије према Отоманском царству.¹⁹ Том приликом папске трупе су могле успут, са извесним скретањем, да нападну и ослободе део Сане са утврђеним градовима (Кључ, Сокол, Каменград), и припоје тај део Хрватској, управо како је Кантели означио повукавши границу између Босне и Хрватске од Градишке ка југу између Јајца и Кључа, са истакнутим ведућама оба града. Слика 3.

Слика 3. Градови Кључ и Јајце на Кантелијевој карти Босне

Кантелијев приказ краљевства Босне у целини одликују вишеслојност и селективни анахронизам: представљена је Босна, али ни она средњовековна, нити савремена турска, организована као босански санџак, већ она коју су описивали савремени путописци, фрањевци, трговци и уходе, а општа слика прилагођена је папским и империјалним хабзбуршким плановима, са довољно тачних података да ти планови о рестаурацији некадашњег босанског краљевства добију оперативну основу. При томе, Кантели не заборавља да признање које одаје далеком претку свог младог патрона поткрепи картографским прика-

¹⁹L. von Pastor, *The history of the popes*, R. F. Kerr XXIII, 301.

зом. Иако је, у време кад ствара карту Босне, граница између Хрватске и Босне била помакнута далеко на запад, Кантели је повлачи непосредно изнад Градишке, пресеца реку Осовицу, која се код Кобаша улива у Саву, и води граничну линију планинским развођем између Пливе и Сане, остављајући Кључ (Klutz) и Сокол (Zocolo) Хрватској, а Босни Јајце, чије је име преведено и на италијански језик (Iazi, Iaicza, alias Ouo). На карти Далмације, Истре, Босне, Србије, Хрватске и дела Славоније, из 1684. године, посебна пажња посвећена је припадности појединих места: црни двоглави орао означава земљу Хабзбурга, застава с полумесецом турску земљу, а лав млетачке земље; ту је Кантели град Кључ учртао у границама Босне.²⁰ Стога се може претпоставити да је на карти Босне Кантели свесно насликао краткотрајно стање када је, заслугом Алдобрандинија, могао бити ослобођен од турске власти и припојен Хрватској један уски појас између Пливе и Сане.

УТВРЂЕНИ ПОГРАНИЧНИ ПОЈАС ИЗМЕЂУ УГАРСКЕ И ТУРСКЕ

Од средине до седамдесетих година XVI века обнављана је и модернизована угарска погранична одбрамбена линија од Јадранског мора до тврђаве Коморан на северу, са преко 100 тврђава и утврђених постаја, при чему су важну улогу имали италијански војни архитекти, у то време веома цењени као најнапреднији у струци.²¹ Турци су врло брзо увидели предности западне модерне војне артиљерије и одбрамбеног и нападаог система, па су свим средствима настојали да одговоре истом мером. Готово три деценије изграђивали су сопствени погранични појас утврда да би задржали и одбранили освојену територију, истовремено уводећи новине у наоружање и опсадну војну тактику.²² Погранични одбрамбени појас између Угарске и Османског царства укључивао је северну и северозападну Босну, средњовековне Доње крајеве, а данашњу Босанску крајину. Између 1512. и 1536. године Турци су успели да заузму сва значајна утврђена места на Сави и јужно од Саве.²³ Угарско-турска граница полазила је на северозападу од Гра-

²⁰ Mirela Slukan Altić, *Povijesna kartografija*, 309 *Detalj karte Dalmacije s tumačenjem*, *Giacomio Cantelli*, Rim 1684 (Hrvatski državni arhiv).

²¹ Познато је да су током XV и XVI века Италијани градили велики број тврђава у Угарској (Ђур, Коморан, Кањижа, Јегар, Тата, Папа, Веспрем, Ђула, Сигет), Gábor Ágoston, *Habsburgs and Ottomans: Defense, Military Change and Shifts in Power*, *The Turkish Studies Association Bulletin*, 22–1, Grand Rapids, Michigan 1998, 121–141, стр. 132 и нап. 19.

²² П. Рокаш, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 219–222.

²³ Ј. Мргић, нав. дело, 161–169, стр. 166 (1531. грађена тврђава у Кобашу).

дишке, даље пресекала ток Врбаске реке и спуштала се током Сане и Санице, уз које су Османлије, после освајања Сокола (1518) и угарске Јајачке бановине (1528) формирали нахију Сокол или Герзово, углавном између горњег тока Пливе и Сане.²⁴ После турског освајања више градова на Уни и пада Бихаћа 12. јуна 1592, угарско-турска граница померена је даље ка западу, и подручје на десној страни реке Уне, од Крупе на север, припојено је Босанском санџаку.²⁵ Промене граничне линије између реке Осовице и Уне у Босанској крајини забележене су и на неким старим картама. Волфганг Лациус на карти Угарске (*Hungariae descriptio*, 1573), доноси податак да ток реке Осовице дели Босну и Хрватску (*Onwizze fl. dividit Croatiam*), као и да су погранична места Градишка и Кобаш, турски (*Gradiskia Turcicum*, *Kobas turc(ic)um*). Слично се јавља и на карти Славоније, Хрватске, Босне и дела Далмације (*Slavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte*) низоземског картографа Герхарда Меркатора (1512–1594), где је правилно уцртан ток реке Осовице (*Onwizze fl.*) са ушћем у Саву код Кобаша, уз назнаку да су Ковач и Градишка турски (*Kowacz Turcicum*, *Gradiskia Turcicum*).²⁶

ОРОГРАФИЈА

Босна је приказана на Кантелијевој карти као планинскобрдска и шумовита земља. Протезање планинских венаца представљено је низовима кртичњака у перспективи, сенчених на источној страни, а гус-

²⁴ Милан Васић, *Герзово и његова околина у даљој прошлости*, Насеља на Балканском полуострву од XVI до XVIII вијека, Источно Сарајево 2005, 235–249, стр. 235 (нахија Сокол).

²⁵ Hazim Šabanović, *Bvosanski pašaluk – postanak u upravna podela*, Sarajevo 1982, 82–83.

²⁶ Волфганг Лациус, *Карта Угарске*, Антверпен, А. Ортелиус 1573, бакрорез ручно бојен, 54x39,5 цм, Народна библиотека Србије, Картографска збирка, Кр. II–438; Герхард Меркатор, *Карта Славоније, Хрватске, Босне и дела Далмације*, (ed. В. Блав), Амстердам, око 1630. године, Народна библиотека Србије, Картографска збирка, Кр. II–413 (бакрорез, ручно бојен, 54,5x43 цм). О унско-санском подручју на старим картама, са литературом: Mithad Kozličić, *Unsko-sansko područje na starim geografskim kartama*, Вућац–Сарајево, 2003, 193–198 (о Кантелијевим картама Далмације и Босне; стр. 198 аутор запажа да је изузетно занимљиво што Кључ „тај стари босански град, гдје ће скончаџи послједњи средњовјековни владар Кралјевине Босне, није укључен у такву Босну (*Bossina*), већ напротив у Хрватску (*Croatia*)”, међутим, не предлаже објашњење; исти, *Die geostrategische Lage des bosnisch-herzegowinischen Raumes im Südosten Europas gemäß alten geographischen Karten – Geostrategijski položaj bosansko-hercegovačkoga prostora na jugoistoku Europe prema starim geografskim kartama*, Stuttgart 2010.

тину шумског покривача треба да дочара мањи или већи број дрвећа са крошњом и сенком ка истоку. Само четири планине означене су именом.

1. Босанске планине („Monti della Bossina olim Vebius Mons”)

Гранични западни венац назван је „Босанске планине, раније планина Бебиус” („Monti della Bossina ol(im) Vebius Mons”). То је онај планински ланац који помиње у II веку Птолемеј у Илирику, јужно од реке Саве.²⁷ Кантели смешта Босанске планине или Бебиус планину дуж северозападне границе Босне на природно развође савских притока и река јадранског слива, између изворишта Врбаса и Цетине, што одговара данашњој планини Динари, са врховима Динара 1.831 м и Троглав 1.913 м.

2. Пролог

У наставку овога венца Босанских планина према југоистоку протеже се планина Пролог (Prolog. M./ons/). Име планинског венца (данас Камешница) сачувало се у називу села Пролог, западно од Ливна, са превојем и прелазом висине 1.173 м на планини Камешници (врх Кањ 1.849 м).

3. Smisnizza Mons

Јужно од Бања Луке убележена је планина Смесница (Smisnizza M.), чије се име није сачувало. Могло би се повезати с местом Лишница, где је боравила војска краља Стефана Остоје 1399. године, потоњој Лишњици из турских извора (касаба с тргом, коначиште војске и читлук с краја XVI и почетка XVII века).²⁸ Данас постоји потес Лишње на путу, јужно од села Лишње и истоимене речице која се улива у Вијаку, леву притоку Укрине код Приједора. Ближа називу планине Смеснице на Кантелијевој карти је Семнишница, лева притока Врбаса.²⁹ У том случају, поред погрешног тока Лашве, и планина је уписана погрешно,

²⁷ Beby Montes (Baebi montes, Biblini montes) на Птолемејевој карти углавном се тумаче као Велебит, Александрина Цермановић Кузмановић, *Југословенске земље на Птолемејевој карти, Monumenta cartographica Jugoslaviae I*, Београд 1974, 11–30, стр. 21 (Beby Montes). Бебијске Алпе, које народ тог краја назива Велебитом, помиње Алберто Фортис, који је користио Кантелијево карте и на више места се на њих осврће са критичким опаскама, Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*, (priredio Josip Bratulić), Zagreb 1984, 278.

²⁸ Јелена Мргић, *Северна Босна 13.–16. век*, Београд 2008, 92–93, 195, 220, 269 (Лишњица, Лишње).

²⁹ Vjekoslav Klaić, *Bosna (zemljopis)*, Zagreb 1878, 42 (Семнишница).

на десној, уместо на левој страни реке Врбаса, па би требало да представља планину Козару (врх Лисине 978 м).

4. Иван планина (Mons Giouanin)

Иван планина уписана је у италијанској верзији имена (M(on)s Giouanin) и тачно смештена на развође слива Босне и Неретве и на границу двеју области, Горње праве Босне (Bossina Propria Superiore) и Горње Раме, погрешно изједначене са Врхбосном – Врхбосањем (Rama Superiore o Varbosanye). Иван планина са превојем Иван седло налази се на путу Коњиц–Сарајево.

ХИДРОГРАФИЈА

Приказивање хидрографске мреже било је за аутора карте важан циљ, који је настојао да оствари са великом пажњом, уносећи многобројне детаље. Брижљиво су учртане веће и мање притоке, језера на изворишту појединих река и већи број речних острва. Одиста треба одати признање Кантелију да је на карти Босне доста успешно приказао речну мрежу. Међутим, приликом именовања појединих река дошло је до погрешака и понављања истих назива, пре свега због преузимања података, који се нису могли проверити на терену, са других карата различите размере. Територију краљевства Босне граниче и пресецају велики речни токови: на северу Сава, чија је ширина наглашена двоструком линијом, и њене десне притоке са разгранатом речном мрежом: Врбас, Укрина, Босна (Bosna fl.) и Дрина (Drina fiume).

1. Врбас

Већ југоисточно од Градишке код села Ковач (Kocasz, данас Босански Кобаш), дошло је до померања речних токова. Ковач је тачно смештен на малу реку Осовицу (Onwizze fl.), која се, источно од ушћа Врбаса (Veruatz, ò Veruetz, ò Varbus fl.), улива у Саву (Sava Fiume), али цео ток Осовице померен је узводно, преко границе са Хрватском, као да је Врбашка река, која се код Бос. Градишке улива у Саву, спојена са горњим током Унине притоке Сане са Саницом. Дуж изворишног тока Врбаса уписане су још неке варијанте имена реке: Vornatz, ò Veruetz fl., затим леве притоке Врбаса: Витина (Verina fl.), Бунта (Botzurha fl.) и Плива (Plina, ò Pliza fl.), али је на Бунту/Ботуру смештено место Јањ (Jan), које се налази северније, на реци Јањ, десној притоци реке Пливе. На Пливи се налази језеро код Јајца, а на ушћу Бунте у Врбас речно ос-

трво са два места; низводно на Врбасу уцртана су још четири речна острва (три су насељена), и два моста испред и иза Бања Луке.

2. Босна

Река Босна (*Bosna fl.*, *Bosna Fiume*) приказана је на Кантелијевој карти са снажном и развијеном речном мрежом која запрема северни и централни део територије, чиме се сликовито предочава да је по тој реци названо краљевство Босне. Подаци на које се ослањао Кантели у приказу тока Босне и њених притока нису успешно спојени и примењени, те има удвајања и погрешних именована како река, тако и појединих места. Лашва, лева притока Босне, уцртана је двапут: као *Sua fl.*, са пратећим местима на Лашви, тврђавом Торичан (*Dorizan*) и Травником (*Trauwine*), што је погрешно пресељено заједно са називом области Лашва (*La Sua*) у горњи ток реке Укрине, јер је саставница Велика Укринка схваћена као притока Босне. Други пут је река Лашва (*Lasua fl.*) уцртана јужније, приближно тачно, где су поново уписани Торичан (*Dorizan*) на Лашви и Травник (*Traunich*) на левој страни у окуци Вишеградске реке (*Wischegrad fl.*), како је означен горњи ток Лашве. Са десне стране у њу се улива Плива, сада уписана под правим именом (*Pliva fl.*), али на погрешном речном току. Кантели није био сигуран шта је Врхбосна и какав је ток реке Усоре, леве притоке Босне, па уз име те реке напомиње: „Врхбосна, или Усора” („*Vorwossen, ò Vsor*”). Зато се уз насеље на левој страни реке Усоре погрешно уноси назив Врхбосна (*Warbosina, Werbossen*), старо име Сарајева. Због ове нетачности двапут је обележена река Жељезница, притока Фојничке реке, која се код Високог улива у Босну. Једном, као десна притока Усоре (*Selenitza fl.*); уз ушће су Крешево (*Kressow*) и Високо (*Wisoka*); поново, са напоменом којом Кантели допушта могућу грешку: „Милна, или Мисна, можда Жељезница” („*Milna, ò Misna, forsan Xelezniza fl*”). *Milna* је Млава, кратка лева притока Фојничке реке, у коју се улива Жељезница. Фојничка река се вероватно целим током раније називала Жељезницом, као што је уписао Кантели. Босна извире код места *Zelenzoga*, у ствари под планином Зеленгора, овде погрешно уписаном као насеље. Низводно од Сарајева у њу се улива Миљацка, или Невесињска река (*Migliazka, ó Nouacigne fl.*). Десне притоке Босне, са севера на југ, су: Спреча (*Spreza*), Крива река (*Kriurik fl.*), Гостовић (*Gostouik fl.*), Трстионица (*Taristiniza fl.*) и Дабровица (*Dabrouiza fl.*), вероватно Дубошtica, лева притока Криваје, чији је ток погрешно спојен са током Трстионице.

4. Дрина

Дуж реке Дрине (*Drina fiume*) тече граница између Босне и Србије, десном или левом страном реке. Од ушћа узводно води десном страном реке; код ушћа Дрињаче (*Drinaua fl.*) прелази на леву страну и заобилази насеље Дрињачу (*Drinaua*), које остаје Србији; даље тече десном страном реке до непознатог насеља *Vtiare Serviae, Viuare* (Бродар?), на ушћу реке Лим у Дрину, где прелази на леву страну реке и тече до непознатог места *Luenich, Iuence*, (можда Јелеч на Говзи, западно од Фоче), скреће даље ка југозападу, укључујући извориште реке Трине, код језера (*Trinauiz, Ternouiza, ó sia Cumirza*), које би одговарало Пивском оку.

Сложена хидронимија и разграната речна мрежа Дрине и дринских притока, а нарочито смештај насеља на реци и притокама, били су велики проблем за Кантелија. Није му било јасно да ли је Лим саставница Дрине, па уз ту реку бележи да је то Лим или Трина (*Lim, ó sia Trina*). Пиву, леву саставницу Дрине, такође замењује друга Трина. Зворник је уписан четири пута на различитим местима дуж Дрине: први пут погрешно смештен на ушћу Дрине у Саву (*Quornik, Zuornik*); други пут (*Zwobich*) код ушћа безимене притоке Дрине, можда Сапне; трећи пут на реци Трини код ушћа те реке у Дрину, са две варијанте имена за исто насеље (*Zoeuernich, Zuornich*), и четврти пут јужно од споја Дрине и Трине (*Zmenigk, Zuonich*). Међу овим називима може се препознати Сребреник, утврђење изнад Сребренице или утврђени град на реци Тињи под северним обронцима планине Мајевице.³⁰ У овим примерима слична звучност назива Зворник и Сребреник, као и код Врбаса и Врхбосне, произвела је разне варијанте и именованја, према томе како су имена локалних места чули и записивали странци. Кантели је прикупљене податке из различитих извора настојао да упореди са називима на старијим картама, које је понекад било тешко тачно прочитати, због рђаве технологије израде. Имагинарна река Трина очигледно је настала од спојеног тока Дрињаче и Криваје, јер Кантели на њу смешта Олово, са преводом имена на италијански језик (*Piombo, ó sia Olouo*). Непознато место јужно од Вишеграда на Дрини, *Luenich, Iuence*, вероватно Јелеч на Говзи, западно од Фоче, понавља се, уз Вишеградску реку, као *Luenitz, Leuenitz* далеко западније, на Лашви, левој притоци Босне.

³⁰ Десанка Ковачевић Којић, *Изглед Сребренице у дубровачким изворима, Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)* 203–218, стр. 205 (Сребреник утврђење код Сребренице (*Srebrnich, Strebrnich*)).

5. Неретва

У јужном делу представљен је горњи ток Неретве (Narenta fl.) са притокама. Иако је речна мрежа графички доста добро приказана, у означавању имена река дошло је до пометње, удвајања и погрешака, очигледно због различитих картографских предлогака. Као изворишни део Неретве означена је њена десна притока Неретвица, те је на њој погрешно убележен Коњиц (Cogniz), а као две посебне притоке Неретве означене су Буна и Буница. И сам Кантели је схватио да ту нешто није у реду, будући да је уз ток реке, означене као Буница, додао и напомену да је то можда Вишева (Buniza forsan Vissora). На тој реци, приближно тачно, поново је уписан Коњиц, схваћен као неко друго место и са нешто измењеном графицијом (Cogniza, Cognitha). Старо име Вишева за изворишни део Неретве, данас заборављено, које Кантели грешком бележи као Висора, помиње се у дубровачким изворима почетком XV века, а и Мавро Орбин у свом делу *Краљевство Словена* помиње да се извор Неретве налази у Вишеви, на граници Хума и Босне.³¹ Орбиново дело, објављено 1601. године, без сумње је било доступно Кантелију, као библиотекару богате књижнице војводе од Модене. Забуну на карти Босне изазвао је необични ток реке Неретве и снажни, али кратак ток реке Буне. Лева притока Неретве, Буна, која извире као јако врело код Благаја, прима с лева притоку Буницу и после кратког тока од само 8 км улива се у Неретву. Кантели није располагао јасним подацима, па је Буну означио као Благајску реку (Blagais fl.), на којој је истоимени град, док је изворишни ток Неретве означио као Буницу, леву притоку Неретвице као Буну, а Неретвицу као Неретву. У тој збрци Мостар се нашао јужно од Благаја, уместо северозападно, а Невесиње је смештено између имагинарне Буне и Бунице, уместо источно од Благаја; река Неретва извире из језера код места Тођевац (Teglevaiz), близу, али такође нетачно. Док је изворишна челенка Неретве усечена између Равног брда и Гределја, средњовековни град Тођевац налазио се у дринском сливу, на реци Суђесци, северно од Тјентишта, код села Тођевац и истоимене планине.³²

³¹ Михаило Динић, *Земље херцеза Светога Саве, Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 178–269, стр. 228–229 (Вишева).

³² М. Динић, *Земље херцеза Светога Саве, Српске земље у средњем веку*, 196 (Тођевац).

ГРАНИЦЕ КРАЉЕВСТВА БОСНЕ

Границе Краљевства Босне означене су тачкастом линијом која полази са северозапада обухватајући Градишку (Gradiska), иде током реке Саве ка истоку до ушћа Дрине, даље ка југу узводно Дрином до места Luenich, Iuence (Јелеч?), обухвата поречје горњег тока Неретве и њене десне притоке Раме, пење се према западу венцем планине Пролог и босанских планина, античке Бебиус планине (Динаре), затим, обухватајући цело поречје Врбаса, завршава код Градишке, одакле је почела. Да би се означило јасно припадање Градишке Босни, гранична линија исцртана је у виду малог полукруга изнад рубне траке са степенима.

Подела на провинције

Како сам Кантели каже у поднаслову своје карте, краљевство Босне подељено је на главне покрајине („diuiso nelle sue Prouincie principali”): Доњу Босну (Bossina Inferiore), коју чини већи северни део у поречју Врбаса, Босне и левих притока Дрине; и на Горњу Босну (Bossina Superiore), у горњем току Босне, обухватајући јужним границама Благај (Blagais), Тођевац (Tegleuaiz, Teleuaiz) и Вишеград (Vissegrad). Доња Босна даље се дели на три веће области: Усору (Vsora), Босну праву доњу (Bossina Propria Inferiore) и Соли (Sale), а Горња Босна дели се на две покрајине: Раму (Rama) и Босну праву горњу (Bossina Propria Superiore). Покрајина Соли дели се на горњи део, ка Сави и доњи, јужнији (Sale Superiore, Sale Inferiore), као и Рама (Rama Superiore, Rama Inferiore). Брижљиво одабрани и распоређени натписи својим протезањем, величином и врстом слова одражавају сликовито величину појединих покрајина и њихову даљу поделу на мање обласне целине. Линија од ситнијих тачака обележава границе пет главних покрајина краљевства Босне, али у оквиру главних покрајина мање области немају означене границе.

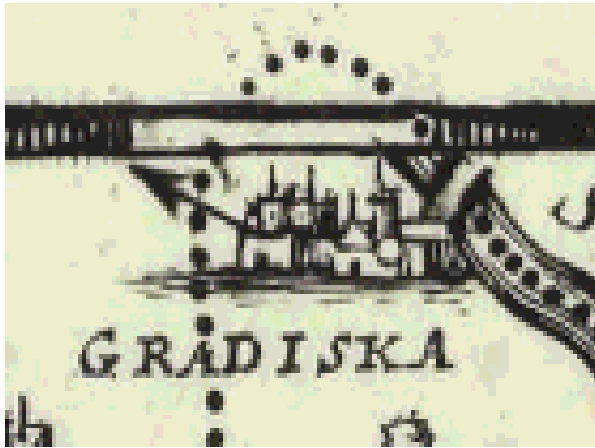
Управна седишта (Presidio)

У оквиру сваке покрајине уписан је велики број насељених места, углавном дуж река. Поред топографског знака за насеље у облику кружића насликани су неки елементи изгледа и структуре насеобинских целина (две или више кула, дуже грађевине с двосливним кровом, снажне округле куле, високи звоници или минарети), као ведуте града.

Копље изнад ведуте града, као ознака за управно седиште (*presidio*),³³ диже се изнад седам градова, а то су: Градишка (*Gradiska*), Брод (*Brod*, ó *Brod*) и Брчко (*Barka*, *Bertzka*) на Сави; Зворник (*Quornik*, *Zuornik*), Соколац (*Sokolaz*) и Вишеград (*Vissegrad*) у Подрињу и Јајце на Пливи. У групу тих управних седишта спада и Бијељина, чији је значај истакнут другачије, заставом изнад ведуте насеља.

1. Градишка

Градишка је 1535. пала под турску власт и убрзо постала седиште истоимене нахије и градишке капетаније, турске пограничне војно-управне јединице (1558. *gradysckay capitaneus*).³⁴ Слика 4.

Слика 4. Градишка на карти Босне Ђакома Кантелија

На карти Босне Ђакома Кантелија Градишка је представљена као велики град с мостом преко Саве, са вишом одбрамбеном кулом и развијеном градском структуром (грађевине, торњеви, куле, палисади). Због руба карте копље над градом закошено је улево.

2. Брод

Кадилук и нахија Брод помињу се од 1545. године. Тај, данас Славонски Брод, био је познат као Деспотов Брод (*Despot Brodi*). Припадао је, наиме, поседу српског деспота Стевана Бериславића, који је

³³ М. Николић, *Карта Србије Ђакома Кантелија да Вињоле из 1689. године*, Историјски часопис XIX, 103 (Кантелијева напомена у дну карте: утврђење са управним копљем = *Presidio*).

³⁴ Намдија Крешевлјакović, *Капетаније у Босни и Херцеговини, Изабрана дјела I*, (приредили др Avdo Sućeska, др Enes Pelidiја), Сарајево 1991, 81–88 (капетанија у Градишкој).

убијен 1535, а његови градови заузети.³⁵ У бродску тврђаву 1536. године смештена је војна посада од 1.500 војника, од којих је 500 било азапа (пешаци у бродарској служби у утврђењима на пловним рекама); другу трећину чиниле су бешлије – посебан род плаћеничке коњице у пограничним тврђавама; трећи део посаде чинили су мартолози, у главном хришћани војници, нека врста полиције задужене за ред, пешаци и коњаници, или шајкаши у речној флоти. Османске власти придавале су Броду посебну пажњу. Изграђено је велико утврђење са сталном посадом; ту је било и седиште управника одговорног за послове закупа прелаза преко реке, емина.

Слика 5. Брод на карти Босне Ђ. Кантелија

Посада се временом смањивала, тако да је 1690. у Броду било стационирано само 400 војника.³⁶ Као истоимена удвојена насеља на реци Сави, која су спонтано или плански ницала са обе стране реке поред прелаза на реци, бродова, скела или мостова, настало је и насеље Брод са босанске стране. Како показује Кантели на карти Босне, управо тај босански Брод стекао је већи значај током XVI и XVII века. По ослобођењу града од Турака, 1691. године започета је обнова фортификација и израђени су различити пројектни планови захваљујући којима се зна како је изгледао бродски утврђени комплекс. Обухватао је на левој, славонској обали Саве мање четвороугаоно утврђење, дворач с две куле и

³⁵ Константин Јиречек, *Историја Срба I*, (приредио Јован Радоњић), Београд 1981², 419; Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 218–219 (освајање Славонског Брода августа 1536; кадилук и нахија Брод 1545).

³⁶ Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад 1929, 129–130; Olga Žirojević, *Turska utvrđena mesta na području današnje Vojvodine, Slavonije i Baranje, Turci u Podunavlju I*, Рапчево 2008, 129–184, стр.168 (Брод); Ј. Мргић, *Северна Босна 13.–16. век*, 360–361 (седиште еминлука у Броду).

једним бастионом, заштићен земљаним бедемом и јарком, као и током Саве, Мрсуње (језички реликт римске Марсоније), и Глоговнице. Варош је била одвојена од тврђаве, смештена уз обалу Саве и обухваћена правоугаоним бедемом са бастионима на угловима. На десној, босанској страни Саве налазило се знатно веће утврђење, заштићено двоструким полукружним низом звездастих бастиона. Између ова два наспрамна утврђења на супротним обалама реке Саве, налазило се издужено савско острво које је на оба краја имало по један редут, мало земљано утврђење квадратног облика.³⁷ Управо је савско острво олакшавало прелаз преко Саве и изградњу моста који је Кантели уцртао у Броду.

2.1 Арку

Низводно од Брода, такође с обе стране Саве и на ушћу Босне, уцртано је место Арку, вероватно село Клакар (Горњи и Доњи), познато неолитско налазиште под брдом Вучјак и позносредњовековно (Чардачине), југоисточно од Босанског Брода, пре него село Јаруге на левој страни Саве.³⁸ Арки је било једно од утврђења деспота Стефана Бериславића које су Турци разорили у Босни, када су, после његовог убиства, заузели деспотове поседе.³⁹

3. Брчко

Брчко (Barka, Bertzka), град на ушћу реке Брке у Саву, на Кантелијевој карти Босне приказано је као утврђење са једном кулом чији је значај истакнут копљем. Слика 6.

Слика 6. Брчко на карти Босне Ђ. Кантелија

³⁷ План тврђаве Брод израдио је Ј. К. Милер приликом разграничења по миру у Карловцу 1699. године, М. Slukan Altić, *Povijesna kartografija*, 270–271 (планови Брода на Сави), 462 (J. C. Müller, *План утврђења Брод 1699*, Ратни архив, Беч).

³⁸ Ј. Мргић, *Северна Босна 13.–16. век* 92, нап. 191 (о убикацији два прелаза на Сави названа Арку, с литературом); 93 (Арку на старим картама XVI и XVII века).

³⁹ А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 129 (разорена утврђења деспота Стефана Бериславића).

Брчко је имало скелу са пристаништем и војну посаду у утврђењу, а у султанову благајну 1533. сливало се 1.000 акчи годишње од мо-старине преко Саве и 600 акчи од тржне царине. Приходи од брчанске скеле и трга стално су расли и од 1570. до 1585. усталили су се на 6.500 акчи годишње.⁴⁰

3.1 Оточац и Михајловац

Од Брчког узводно Кантели приказује издужено речно острво на Сави названо Оточац (Otoczetz), са малим утврђењем у североисточном делу. На обали рукавца су два утврђена места, веће Michalouetz, са мостом преко отоке и мање утврђење Zacz. У близини, према реци Спречи је Грачац (Graysacz, Greyschatz), утврђење са црквом и кулом на брду. Слика 7.

Слика 7. Оточац и Михајловац на карти Босне Ђ. Кантелија

Почетком XVI века помињу се оба места, двораци и варош Михајловац на обали или пристаништу Саве („castellum Myhalouch cum oppido.... in ripa seu portu Zauj”) и тврђава Грачац („castrum.... Grachacz”),⁴¹ што одговара слици коју даје Кантели. Речно острво Оточац и сада се може препознати источно од Босанског Шамца, где велику окуку Саве са доњим током реке Толисе спајају баровити повремени рукавци Саве, градећи речно острво између села Орашја, Толисе, Гребнице и Домаљевца. Михајловац је био напуштено село, пописано као мезра у нахији Грачац 1533. године.⁴² Грачац је данас Градачац, јужно од Б. Шамца,

⁴⁰ Шабаци у прошлости 1, Шабаци 1970, 125–126, 150 (Брчко); Ј. Мргић, Северна Босна 13.–16. век, 166–167, Брод–Градишка, 1536; 221–222, 247 (Брчко).

⁴¹ Ј. Мргић, Северна Босна 13.–16. век, 154–155 (Михаловац на картама 1572, 1578, 1620, 1664; траг пресељења насеља потес Migalovac код Сл. Брода).

⁴² Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine), (дешифровао, превео и обрадио: Adem Handžić), Sarajevo 1986, 154 (нахија и тврђава Грачац, мезра

док је савско речно острво нестало после премера и аустро-турског разграничења по Пожаревачком миру 1718. године. Отада се на картама не појављује савско острво Оточац, док се Домањевац среће већ од 1745. (Карта Славоније и Срема, Ј. Гадеа – Хоманови наследници).⁴³ Трагови некадашњег Михајловца, кастела и вароши, могу бити садашња села Домањевац и Кострћ код ушћа Толисе у Саву.

4. Бијељина

Насупрот Оточцу, на обали другог речног острва, које и данас граде токови савских притока Јање, Јањице и Дашнице спојени каналима, Кантели је учрпао Бијељину (Biglina), једино место приказано на карти са истакнутом заставом изнад насеља. Бијељина је била седиште истоимене нахије 1533. године, затим 1580. постаје касаба са тргом (пазар и годишњи сајам, панађур), и кадилук 1634. Евлија Челебија описује Бијељину као напредну касабу, угледан кадилук и војводалук и пашин хас (добро), који има јаничарског сердара и спахијског ћехају (заменика) зворничког санџакбега.⁴⁴ Слика 8.

Слика 8. Бијељина на карти Босне Ђ. Кантелија

Михаљевац у тимару Вука, приход 450 акчи), нап. 392 (стари назив нахије = Ненавиште); 201 (варош тврђаве Грачац).

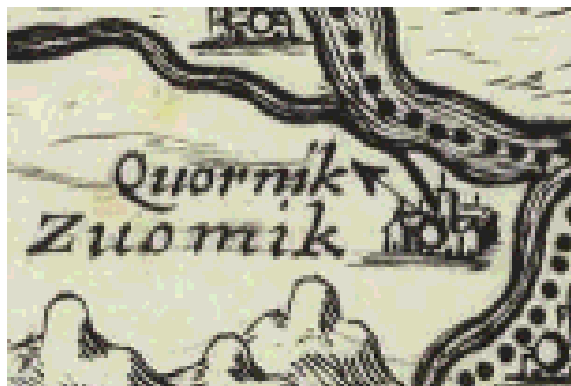
⁴³ Гордана Томовић, *Срби у дијаспори на картама XVI–XVII века*, Сентандрејски зборник 3, Београд 1997, 21–37, стр. 34, сл. 9 (Ј. Гадеа, *Хоманови наследници*, *Карта Славоније и Срема*, Нирнберг 1745, Библиотека Историјског института, сигн. К–119, инв. Бр. 9811).

⁴⁴ Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk postanak u upravna podela*, 172 (нахија Бијељина 1533), 202 (кадилук Бијељина 1634); Adem Handžić, *Postanak i razvitak Bijeljine u XVI vijeku. Prilog istoriji naselja i islamizacije u sjeveroistočnoj Bosni*, Prilozi za orijentalnu filologiju XII–XIII, Sarajevo 1965, 65–74; Evlija Čelebija, *Putopis (odlomci o jugoslovenskim zemljama)* II, (превео i коментар написао Hazim Šabanović), Sarajevo 1957, 259–260.

Бијељина је, значи, издвојена од осталих места у Босни као седиште представника војне, судске и управне власти у првој половини XVII века, али, како насеље није никада било утврђено, изузев земљаног насипа са палисадама (шарампов), око џамије султана Сулејмана II,⁴⁵ уместо копља над ведутом, истакнута је застава.

5. Зворник

Средњовековни утврђени град Звоник, данас Зворник на Дрини, задао је велике муке Канателију, те га је, са различитом транскрипцијом имена, унео на карту Босне више пута. Само једном, међутим, када га погрешно смешта на леву страну ушћа Дрине у Саву (Quornik, Zuornik), изнад вињете већег утврђеног града диже се копље, закошено улево. Закошено копље изнад града, улево (Градишка, Зворник, Јајце) или удесно (Брчко), прилагођено је цртежу основе и нема посебног значења; ведуте Вишеграда и Сокоца имају усправно копље над градом. У близини рударског центра у Сребреници, Зворник је израстао у прометно трговачко место. Почетком XV века у подграђу испод тврђаве насеобина дубровачких трговаца и предузетника бројала је 640 чланова.⁴⁶ Слика 9.

Слика 9. Зворник на карти Босне Вакома Кантелија

Као важно погранично утврђено место, Зворник је 1476. године у оквиру Смедеревског санџака имао војну посаду од три групе мартолоса (укупно 138), који су обављали службу у тврђави као граничари и шајка-

⁴⁵ Миљана Detelić, *Epski gradovi – leksikon*, Београд 2007, 52 (Бијељина, с литературом).

⁴⁶ Десанка Ковачевић Којић, *Зворник (Звоник) у средњем вијеку, Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)*, Београд 2007, 25–43.

ши речне флоте.⁴⁷ Од 1483. град је постао седиште и главна тврђава Зворничког санџака, где је зворнички санџакбег столовао до краја XVII века.⁴⁸ Међу посадницима (мустахфизима) зворничке тврђаве 1533. године уписано је 118 тимарника; војници су били подељени у мање одреде (оде, од 5–10 војника и буљукe, од 10 људи), па су се у попису нашли: 1 серод (старешина оде), 2 сербуљака (старешина буљукa), 3 јаничара; диздар (заповедник посаде), ђехаја (заменик санџакбега), 2 градска стражара (капиџије); 3 тобџије и 1 старешина тобџија; 1 поткивач, 1 ковач, 3 јаничара, 1 самострелар (земберекџија), 1 стрелар, 1 оклопник (џебелија) и 1 старешина оклопника; 1 писар (катиб) и 1 имам (мусл. свештеник). Посада је бројала више људи, јер су појединци уписани са још неколицином („с друговима“).⁴⁹ Век касније, Евлија Челебија даје сликовит опис високе тврђаве на врлети до које се не може добацити стрела. Тврђавом управља градски заповедник – диздар, а посада броји 150 војника; ту седе кадија, спахијски ђехаја, јаничарски сердар, тржни надзорник, баждар, градоначелник, повереник за харач (емин) и грађевински надзорник (мимар-ага). Варош се дели на леву и десну, на обали Дрине. Пристаниште (скела) је врло прометно и безброј лађа плови све до Београда.⁵⁰

6. Соколац

Јужно од Сребрнице (Srebamiza, Argentina), на реци Дрињачи (Drinaa fl.), Кантели је приказао град Соколац (Sokolaz) у планинском пејзажу на врху брда, са три високе куле. Ради се о Соко–граду, седишту нахије Сокол у Подрињу, на десној страни Дрине. Утврђени град подигнут је на ушћу Шипљанске реке у Соколску реку, испод врха Рожањ (971 м) на Соколским планинама, североисточно од Љубовије. Испод града према Дрини протежу се села Соколац и Грачаница. Град, данас у рушевинама, био је још добро очуван крајем 1860. када га је посетио, описао и скицирао Феликс Каниц.⁵¹ Слика 10.

⁴⁷Ема Миљковић Бојанић, *Смедеревски санџак 1476–1560 (земља–насеља–становништво)*, Београд 2004, 135–136.

⁴⁸Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk postanak и управна podela*, 50–53; Ј. Мргџић, *Северна Босна 13.–16. век*, 256–258 (нахија Зворник, насеља).

⁴⁹*Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. и 1533. godine)*, (ed. А. Handžič), 161–181 (тимари мустахфиза тврђаве Зворник); Олга Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459–1683*, Београд 1974, 293–305 (речник турских термина).

⁵⁰Evljija Čelebija, *Putopis (odlomci o jugoslovenskim zemljama)* II, 256–259 (град Зворник).

⁵¹Фаликс Каниц, *Србија земља и становништво од римског доба до краја XIX века* I, Београд 1985, 419–424, стр. 420 панорама вароши и тврђаве Соко (цртежи).

Слика 10. Град Соколац на карти Босне В. Кантелија

Није познато кад је утврђење подигнуто, а намена града је била да штити оближњи велики рударски центар у Црнчи на десној обали Дрине. Већ првих година по освајању Србије и Босне, са другим рударским местима у Подрињу, која су припадала султановим добрима (хасовима), и рудник Црнча је издат у закуп (1468).⁵² Неколико година касније (1476) забележено је да Кемал, диздар тврђаве Сокол, у свом тимару држи 14 кућа у селу Подград „испод тврђаве Сокол”. Посаду соколске тврђаве 1519. чинила је група (џемат) од 10 мартолоса, а 43 становника села Подград, које се водило као варош (трг) соколске тврђаве. Били су ослобођени државних намета јер су као мајстори зидари (меремеџије) имали обавезу да одржавају тврђаву. Од средине XVI века посадници у тврђави били су тимарници (мустахфизи), чији је број варирао (18, 15, 14, 19); средином XVII века опао је на 12.⁵³ Град Сокол био је седиште нахије Сокол све до XIX века. После исељавања последњих турских породица из Сокола у Босну, град је миниран и срушен 21. октобра 1862. године.⁵⁴

Насупрот Сокоцу на карти је уписано место Chelcbi – стари трг Рогатица, названа Челеби Пазар по Мехмеду Челебији Исабеговићу,

⁵² Adem Handžić, *Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća, Prilozi za orijentalnu filologiju* XXVI, Sarajevo 1978, 30, 33; *Азбуковица – земља, људи и живот*, Љубовија 1985, 78–91 (Фехим Џ. Спахо); 105–110 (Петар Трајковић); Момчило Спремић, *Црнча у средњем веку, Прекинут успон српске земље у позном средњем веку*, Београд 2005, 69–90.

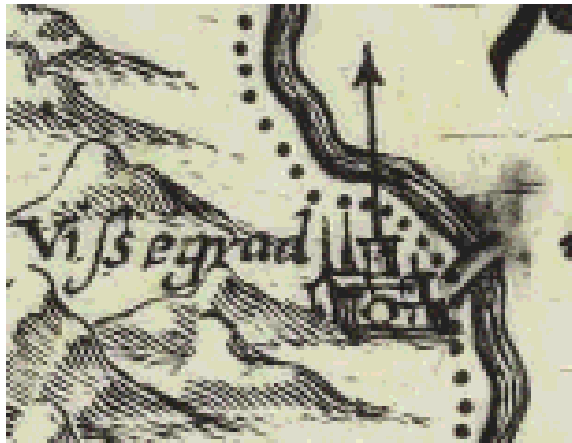
⁵³ О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србију 1459–1683*, 146; (Соко); Миливоје Васиљевић, *Соко–град*, Шабац 1998, 30–42 (турски извори о тврђави Соко).

⁵⁴ Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk postanak u upravna podela*, 169; М. Васиљевић, *Соко–град*, 118–120 (рушење Sokola).

турском господару земље Павловића (1463–1468).⁵⁵ Соколац, Вишеград и Зворник са уздигнутим копљем над ведутом града, Кантели уноси и у карту Краљевства Србије (Il Regno della Servia detta altrimenti Rascia, Рим, 1689), у Подрињу, такође у границама Босне.⁵⁶

7. Вишеград

На Кантелијевој карти Босне град Вишеград (Vissegrad) на Дрини приказан је са ведутом утврђеног града изнад које се диже дуго и усправно копље. То важно утврђење земље Павловића подигнуто је на стрмом узвишењу изнад ушћа Рзава у Дрину, са две снажне округле куле, како је Вишеград приказан 1531. године на гравираним у путопису Бенедикта Курипечића. Од почетка XV века развија се и подграђе које посећују Дубровчани (1433–1437).⁵⁷ Слика 11.

Слика 11. Вишеград на карти Босне Ђ. Кантелија

Одмах по освајању Вишеграда, Турци су ту основали кадилук (1462). У тврђаву је смештена посада (1469), а град је постао седиште

⁵⁵ Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk postanak и upravna podela*, 129 и нап. 48; 133, 155 (нахија Рогатица 1528; касаба Рогатица 1558), 187 (кадилук Челеби Пазар или Рогатица, 1667).

⁵⁶ Милица Николић, *Карта Србије Ђакома Кантелија да Вињоле из 1689. године*, Историјски часопис XIX (Београд 1972) 101–133 (с фотографијом карте), стр. 103 (Кантелијева напомена у дну карте: утврђење са усправним копљем = Presidio).

⁵⁷ Десанка Ковачевић Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сарајево 1978, 98–100, стр. 98 Вишеград, гавира из Курипечићевог путописа, 1531; Марко Поповић, *Утврђења земље Павловића, Земља Павловића – средњи вијек и период турске владавине*, Бања Лука – Српско Сарајево, 2003, 92–112, стр. 97–98 (Вишеград).

истоимене нахије. Стална војна посада у вишеградској тврђави, у којој су били и диздар, ћехаја и имам, задржала се све до XIX века.⁵⁸

На Кантелијевој карти Вишеград је представљен као утврђен град са једном снажном округлом кулом изнад које се диже високо копље. Виде се и два висока минарета, низ већих зграда повезан нижим обимним зидом, а до самог града води велики мост преко реке Дрине (Drina fl.). Дуги камени мост на једанаест стубова, који и данас премошћује реку Дрину, прославио је Вишеград широм Отоманског царства и целог света. Велелепну задужбину Мехмед-паше Соколовића зидао је највећи градитељ царства, Коџа Синан Мимар, од 1571–1577. године. Та славна „На Дрини ћуприја” Иве Андрића, заменила је дрвени мост преко реке, приказан 1531. (гравира Вишеграда у Курипечићевом путопису). Средином XVII века Евлија Челебија је забележио да Вишеград има јаничарског сердара, заповедника града (диздара), баждара и 70 редовних војника. У тврђави су биле војничке куће и складиште муниције, а у вароши 700 кућа, хан, купатило, чесме, дућани – све задужбине Мехмед-паше Соколовића.⁵⁹

8. Јајце

Град који Кантели приказује као посебно значајно управно седиште било је Јајце (Iazi, Iaicza, alias Ouo), на северозападној граници Босне. Јајце је било град Хрвоја Вукчића, престоница босанских краљева и јак управни и привредни центар средњовековне босанске државе од двадесетих година XV века.⁶⁰ Кантели посебно истиче Јајце, исписујући име града већим капиталним словима, даје две варијанте назива и превод на италијански: Iazi, Iaicza, alias Ouo.

Јајце је пало у турску власт без борбе маја 1463; ту је неколико месеци седео босански санџакбег, а у тврђаву се сместила војна посада од 430 људи. Организованом савезничком акцијом (Венеција, Угарска и папа), коју су помагали и херцег Стјепан и његови синови, крајем исте године, Јајце је ослобођено. Следеће године град је успео да издржи дугу турску опсаду и потом постаје седиште новоосноване угарске

⁵⁸ Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk postanak u upravna podela*, 130–131; Милан Васић, *Земља Павловића у светлу турских извора, Земља Павловића – средњи вијек и период турске владавине*, Бања Лука – Српско Сарајево, 2003, 305–326, стр. 310–311 (Вишеград). *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, (ed. Ahmed S. Aličić), Mostar 2008, 109 (тимар сераскера = војног заповедника, нахије Вишеград 1468/69).

⁵⁹ Evlija Čelebija, *Putopis (odlomci o jugoslovenskim zemljama)* II, 8–9 (Вишеград).

⁶⁰ Д. КовачевићКојић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, 127–129 (Јајце).

Јајачке бановине. Добро утврђено Јајце дуго је и успешно одолевало турским опсадама и нападима (1464, 1491, 1512, 1525). После периода варљивог седмогодишњег мира између Угарске и Турске (1503), са падом Сребрника и североисточне Босне (1512), а коначно после турског освајања Београда и Шапца 1521, срушена је угарска одбрамбена линија према Османском царству. Крајем 1527. године, град Јајце предао се Турцима. Нахија Јајце помиње се од 1562, а град је постао седиште истоименог кадилука крајем XVI века.⁶¹ И Евлија Челебија, средином следећег века, уз сликовит опис тврдог града, бележи да је Јајце седиште кадилука, да има месног спахијског ћехају, јаничарског сердара, заповедника града (диздара), баждара, надзорника трга и посаду од 300 војника.⁶² Слика 12.

Слика 12. Јајце на карти Босне Ђакома Кантелија

Историјски и политички значај Јајца Кантели је нагласио избором капиталних слова за испис градског имена, а сликом овећег језера, на чијој је обали смештен град, настојао је да прикаже изванредан географски положај Јајца изнад ушћа Пливе, која се слаповима дугим 28 метара руши у воде Врбаса. Живописан појзаж око Јајца и града Језера описао је Себастијано Компања у осмој књизи своје *Географије*, рукопису који је завршен 1509. године: „Iaiza urbs est, loci, quondam regia, ad confluenta Plievae et Verbas posita. Profluit namque Verbas e montibus cui Plieua, in stagno prius immersa, in quo Issera oppidum in petra stagni aquis circumdata situm est, egrediens ad Iaizam septentrionem versus coniungitur siue in eum cadit, e superiori namque atque altissimo saxo in quo Iaiza se-

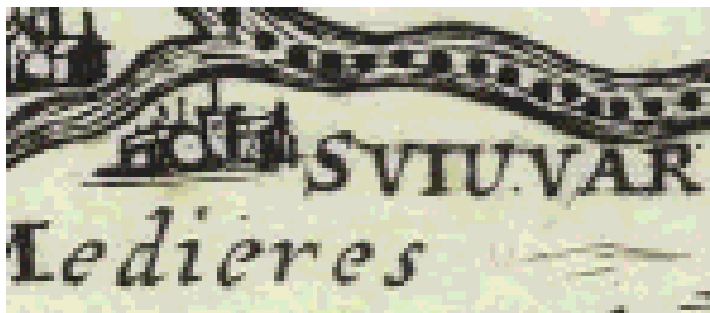
⁶¹ Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk postanak u upravna podela*, 38–42 (Јајце 1463–1464), 55–57 (Јајце 1527), 178 (нахија Јајце 1562), 185 (кадилук Јајце)

⁶² Evlija Čelebija, *Putopis (odlomci o jugoslovenskim zemljama)* I, 230–233.

det, magno strepitu praecipitatur, deinde in Saum uadit.” (Некада краљевски град Јајце смештен је на ушћу Пливе у Врбас. Наиме, из планина истиче Врбас у који утиче Плива, пошто прво утоне у језеро, на коме се налази град Језеро, на стени у језеру окруженој водом, и излазећи код Јајца према северу спаја се с њим или упада у њега, и то се обрушава са великим хуком одозго са највише стене на којој стоји Јајце, а на крају /Врбас/ утиче у Саву.)⁶³

И поред општег веома оскудног знања о европским турским провинцијама, Јајце је било познато и другим географима и картографима, савременицима Ђакома Кантелија. Тако Пјер Дивал д’Абевил, француски дворски географ, у свом опису свих земаља света (Париз, 1651), за Јајце каже да је најбоље /утврђено/ место у Босни („Iaicza est la meilleure place de Bosnie”).⁶⁴

Сви градови које је истакао Кантели на својој карти Босне веома с копљем, и у једном случају са заставом, били су утврђена места у пограничном делу земље и седишта војне и управне власти и контроле речног промета. Значај других насеља у унутрашњости Босне – јаким привредних и управних центара, Кантели је нагласио графички и ликовно на други начин – већим капиталним словима за назив места и веома која се приближава стварности. То су: Свињар, на Сави, слика 13, Бања Лука, слика 14, смештена на обе стране Врбаса, са два моста, Сарајево, слика 15, на обе стране Миљацке, и Рама, слика 16, (Прозор), крај моста на реци Рами.

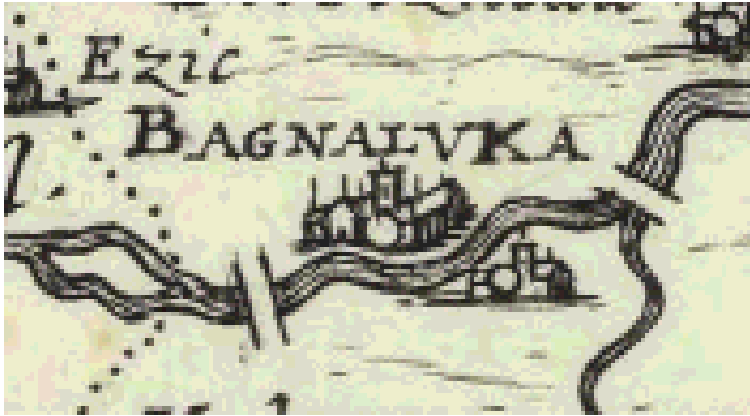
Слика 13. Свињар на карти Босне Ђ. Кантелија

⁶³ *Geographiae Sebastiani Compagni Liber VIII Europae*, fol. 36r, Vat. Lat. 3844, f. 1–260 (f. 35–44, 110–126, снимом у Ватикану др Гавро А. Шкриванић); поједине листове поново је снимом и запазио белешку на крају манускрипта да је завршен 13. VI 1509. године, др Марко Јачов, коме дугујемо велику захвалност.

⁶⁴ Радован Самарџић, *Београд и Србија у стисима француских савременика XVI–XVII век*, Београд 1961, 189 (Пјер Дивал, 1651. Јајце), 433 (Pierre du Val, 1651. Iaicza).

Свињар (Sviuvar), данас Србац на десној страни ушћа Врбаса у Саву, био је мање утврђено место (кастел). Кантели, међутим, већим исписом имена указује на његов значај, по свој прилици због бродоградилшта у Свињару, где су се израђивале лађе (насади) (1540).⁶⁵

Током XVI века Бања Лука је била седиште босанских беглербегова. Од почетка следећег века они све чешће бораве у Сарајеву, а заменици (ћехаје) заступали су их у Бањој Луци. Слика 14.

Слика 14. Бања Лука на карти Босне Ђ. Кантелија

Од 1655. званично седиште беглербега Босанског пашалука било је Сарајево, све до 1700. када је пренесено у Травник.⁶⁶

У историји насеља на месту данашњег Сарајева преплићу се повезана и различита именовања. У изворишном делу реке Босне, у области названој Врхбосна, по сведочењу дубровачких извора постојало је насеље по имену Врхбосна (Verbosenie, 1379). Насеље је било утврђено, будући да је ту био смештен турски војвода (1436, 1439). Уз утврђење Врхбосну, почетком XV века, појављује се седмични трг уторком – Торник (in Verbossani nautornich 1402), који су затекли Турци (1455) и који прераста у касабу и пазар Трговиште /Торковиште (1462, 1468/9). Поред утврђеног града и трга 1462. године Иса–бег Исхаковић подиже нови урбани центар: двор (сарај), дрвену џамију, мост, амам и водовод, велико коначиште (хан), куће, дућане и млинове. По сарају названи су ново насеље, потоње Сарајево, главни привредни и урбани центар Босне, као и област Врхбосна, која добија и турско име „вилајет Сарај–оваси” (поље око двора). Трговиште/ Торковиште

⁶⁵ Ј. Мрђић, *Северна Босна 13.–16. век*, 359 (Свињар).

⁶⁶ Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk postanak и управна podela*, 72, 177, 179 (Бања Лука).

остаје главни трг (пазар) вилајета Сарај–оваси (1468). После 1463. Сарајево је седиште босанског санџакбега, војни и управни центар, у коме се до краја XV века, као последица живог трговачког промета, развија најјача дубровачка колонија у Босни. Управо захваљујући томе задржало се предеоно и месно име Врхбосне. Мартин Сегон, улцињски бискуп српског порекла, каже да је Врхбосна главни град и главно седиште војводе, које је угарски краљ недавно (1480) спалио и порушио („locus Varbosania dictus, caput et sedes principalis ducis eiusdem gentis, non diu – nuper enim per Pannonum regem direptus atque incensus”).⁶⁷ Све до средине XVI века, Дубровчани су за нови центар Босне користили само старо име Врхбосна.⁶⁸ Временом је преовладало ново име Сарајево, постепено покривајући и обједињујући утврђени град Врхбосну, стари недељни трг (касабу, пазар) и шехер око новог двора. Слика 15.

Слика 15. Сарајево на карти Босне Вакома Кантелија

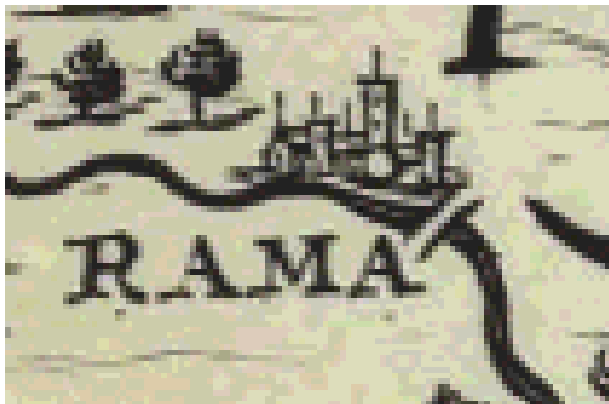
Кантелију Врхбосна није била добро позната, он тим именом назива горњи ток Усоре (Voxwossen, ó Vsox), а насеље Врхбосну (Warbosina, Werbossen) смешта на десну страну реке, док област Врхбосну изједначује са Горњом Рамом. Кантели препознаје највећи босански град као

⁶⁷ Martino Segono di Novo Brdo vescovo di Dulcigno – *Un umanista serbo-dalmata del tardo Quattrocento, Vita e opere*, di Agostino Pertusi, Roma 1981, 104;

⁶⁸ Константин Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем вијеку*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 205–303, стр. 299, нап. 294; Десанка Ковачевић Којић, *О средњевјековном тргу на мјесту данашњег Сарајева, Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)*, 45–55; *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, (ed. Ahmed S. Aličić), 69–70 и нап. 1105, 1110 (vilajet Saraj-ovasi, Pazar Torkovište).

Сарајево (Saraio e Seraglio) и приказује га на карти Босне као добро утврђено насеље са обе стране реке, опасно бедемима. Сликаом града доминира снажна средња округла кула са звездастим круништем у западном делу, лево од реке. Друга четвртаста велика кула налази се у источном делу града, десно од Миљацке. Ова слика одговара утврђењу Врхбосна које су затекли Турци, и које су даље дограђивали. Изградња ових кула пада вероватно у време живе градитељске делатности у Сарајеву током XVI века, када су, највише заслугом великог везира Хусрев-бега (1521–1541), у граду подигнуте многобројне грађевине. Руинирану тврђаву са опкопом помиње и Евлија Челебија око 1660. године. У тврђави, са гвозденом капијом на истоку, били су градски заповедник, посада, џамија, кућа имама, мујезина, војних свирача, житни магацини и војничке куће. Заслугу за обнову вароши (шехера) Евлија приписује Ахмед-паши, који је био босански беглербег 1659–1660.⁶⁹

Област Раму у долини истоимене реке, леве притоке Неретве, Кантели ставља на границу са Херцеговином или Војводством Св. Саве (Herzegouina, ó Ducato di S. Saba). За Херцеговину уз назив додаје и напомену: „већ препозната као део Босне, а други пут Србије, под именом Хум, Хелмо, Худвергија и Захумље („già riconosciuto per parte della Bossina, et altre uòlte della Seruia, sotto il nome di Chulmo, Chelmo, Chuduergia, e Zachulmia”). На карти Босне Рама припада Горњој Босни и дели се на Горњу Раму или Врхбосање (Rama Superiore o Varbosanye), у горњем току реке Раме, и Доњу Раму (Rama Inferiore), под ушћем реке у Неретву. Слика 16.

Сл. 16. Рама (Прозор) на карти Босне Ђ. Кантелија

⁶⁹ Evlija Čelebija, *Putopis (odlomci o jugoslovenskim zemljama)* I, 115–116 (Сарајево).

Прозор, главни град области, Кантели смешта доста тачно, на левој страну горњег тока реке, али га погрешно означава као место Рама, чије постојање није познато. Насеље је приказано на самој левој обали реке Раме, преко које постоји мост. Има већу главну кулу и две мање бочне, као и више дугих грађевина с двосливним кровом. Сам град Прозор (Prozor) Кантели погрешно смешта нешто северније, на ушће Млаве у Железницу (Фојничку реку), ван граница Горње Раме.

Прозор са Рамом (castrum Prozor in Rama et cum tota Rama), добио је Владислав, син херцега Стефана (1463).⁷⁰ У периоду под турском влашћу Прозор постаје главно место, трг (пазар) нахије Раме (1468/69); у тврђави Прозор (1468–1475) био је 21 посадник, међу њима су били диздар, ћехаја и имам.⁷¹ Нахија Рама с Прозором припадала је кадилуку Неретва до краја XVI века.⁷² Градић Прозор налази се код ушћа речице Прозорчице у Раму, на старом путу од Сплита ка долини реке Босне. Старо утврђење код града данас је у рушевинама.

Карта Босне Ђакома Кантелија од Вињоле из 1689. године садржи велики број топонима од којих су овом приликом обрађени они које је сам аутор нарочито истакао. Према својим сазнањима и могућностима, унео је на карту оно што је тада било потребно да се зна о Босни, а то су били, пре свега, погранични важни утврђени центри – турска војна и управна седишта, затим речна мрежа и мостови преко река. Различитим ведутама Кантели је настојао да прикаже снагу фортификација и величину утврђених места.

У својој посвети карте, упућеној војводи од Модене, Кантели посредним путем, преко помена војног инжењера Клаудија Когоранија, подсећа на даљег претка свог патрона који је ратовао против Турака у Босни. Тај податак, до сада незапажен и непознат из других извора, може се односити на Ђанфранческа Алдобрандинија и град Кључ на Сани, који Кантели приказује насупрот Јајцу, уз границу, али изван Босне.

⁷⁰ Михаило Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 178–269, стр. 253–254 (Прозор и Рама, 6. децембра 1463);

⁷¹ *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, (ed. A. S. Aličić), 50 (Прозор, пазар у вилајету Краљ), 183–186 (посадници тврђаве Прозор у вилајету Краљ, са променама власника тимара до 1475).

⁷² Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk postanak u upravna podela*, 117, 128, 151, 204, 213 (Рама).

Слика 17. Карта Босне (Il Regno della Bossina) Ђакома Кантелија да Вињоле из 1689. године (gallicalabs.bnf.fr Bibliothèque nationale de France).

Списак слика:

1. Ђакомо Кантели да Вињола (непознати аутор, око 1680)
2. Посвета Ђакома Кантелија на карти Краљевство Босне
3. Градови Кључ и Јајце на Кантелијевој карти Босне
4. Градишка на карти Босне Ђ. Кантелија
5. Брод на карти Босне Ђ. Кантелија
6. Брчко на карти Босне Ђ. Кантелија
7. Оточац и Михајловац на карти Босне Ђ. Кантелија
8. Бијељина на карти Босне Ђ. Кантелија
9. Зворник на карти Босне Ђ. Кантелија
10. Град Соколац на карти Босне Ђ. Кантелија
11. Вишеград на карти Босне Ђ. Кантелија
12. Јајце на карти Босне Ђ. Кантелија
13. Свињар на карти Босне Ђ. Кантелија
14. Бања Лука на карти Босне Ђ. Кантелија
15. Сарајево на карти Босне Ђ. Кантелија
16. Рама (Прозор) на карти Босне Ђ. Кантелија
17. Карта Босне Ђ. Кантелија да Вињоле из 1689. године
18. (gallicalabs.bnf.fr Bibliothèque nationale de France).

Gordana Tomović, Ph.D.
Historian

THE MAP OF BOSNIA BY GIACOMO CANTELLI DA VIGNOLA (1689)

Summary

The map of Bosnia by Giacomo Cantelli da Vignola, Rome 1689, contains a large number of place names and in this contribution are studied those especially stressed by the author. According to his knowledge and possibilities, Cantelli has presented in the map facts about Bosnia needed then to be known, primarily important fortified frontier centres – Turkish military and administrative headquarters, then river network and bridges across rivers. By different picture of places (*veduta*) Cantelli tried to show the strength of fortifications and size of fortified places. In his dedication of the map, Cantelli indirectly, by mention of the military engineer Claudio Cogorani, hints to his patron's ancestor who fought against the Turks in Bosnia. This fact, so far unnoticed and unknown from other sources, may refer to Gianfrancesco Aldobrandini and Ključ on the Sana, which Cantelli pictures opposite Jajce, along the border, but outside of Bosnia.